

I. URSU

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

CONCEȚIA ISTORICĂ

CARACTERIZAREA ȘI ÎMPĂRȚIREA ISTORIEI ROMÂNILOR

DOUĂ LECȚII DE INTRODUCERE LA
CURSUL DE ISTORIA ROMÂNILOR.

BUCUREȘTI — 1924

TIPOGRAFIA „ANTONESCU” SOCIETATE ÎN NUME COLECTIV

Strada Luterană No. 20

I. URSU

OFESOR LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

CONCEPȚIA ISTORICĂ

CARACTERIZAREA ȘI ÎMPĂRȚIREA ISTORIEI ROMÂNILOR

DOUĂ LECȚII DE INTRODUCERE LA
CURSUL DE ISTORIA ROMÂNILOR.

BUCUREȘTI — 1924

TIPOGRAFIA „ANTONEȘCU” SOCIETATE ÎN NUME COLECTIV

Sirada Luterană No. 20

Memoriei lui

Dimitrie Onciul

închin această carte:

I.

CONCEPȚIA ISTORICĂ.

Nu pot intra în subiectul lecțiunii de deschidere, fără să evoc amintirea ilustrului meu profesor, al cărui cuvânt a vibrat de pe această catedră peste un sfert de secol. Stăpân pe cea mai severă metodă istorică și posedând cea mai temeinică erudiție, regretatul Onciul a fost nu numai un istoric cu mare autoritate, ci s'a ilustrat în acelaș timp și ca profesor. Aproape toată generația mai tânără de istorici și-a însușit dragostea pentru istorie și metodele severe dela acest mare profesor, care a fost totodată pentru elevii săi un adevărat părinte. Aminuirea lui a rămas puternică în sufletele noastre, iar noi, elevii lui, nu vom putea să ne achităm mai bine de recunoștința ce i-o datorăm pentru învățatura, sfaturile, iubirea ce ne-a arătat și crotirea ce ne-a dat, decât silindu-ne să ducem mai departe, cu aceiaș severitate de metodă, opera, căreia și-a închinat viața.

*

Nu pot începe lecțiunile, în cari voi trata, după cererea D-ștră, istoria Românilor începând cu secolul al XV-lea, fără să vă arăt concepția, pe care o vom urma în cursurile noastre. Căci nici până astăzi nu s'a ajuns la un acord asupra concepției istorice, care a format în ultimele decenii obiectul unei lungi discuții între istoricii din diferitele țeri.

*

Nu voi insista asupra discuției cu privire la caracterul științific al istoriei, căci găsesc că e sterilă și inutilă. Ea depinde, în mod firesc, de definiția, care se dă științei. Căci din momentul ce se admite că știința nu se poate baza decât pe legi, cari rezultă din fenomene de repetițiune, istoria nu se poate considera ca știință, deoarece ea n'are ca obiect fenomene de repetițiune, ci, din contră, fenomene de succesiune. Faptele istorice nu se repet, ci se succed. Istoria nu se bazează pe legi, ci pe serii.

Dacă însă, prin operații logice, seriile s'ar asimila cu legile, — cum a făcut regretatul Xenopol, — iar pe de altă parte s'ar lua în considerare faptul că oarecare doză de incertitudine și de subiectivism, — atribuite istoriei, — se constată la toate științele, afară de matematicile pure, și dacă s'ar avea în vedere faptul, că istoria, care are de obiect adunarea, verificarea și înlănțuirea faptelor, cari au contribuit la dezvoltarea omenirii, urmărește, ca toate științele, stabilirea adevărului, — în aceste condiții, nu s'ar putea refuza istoriei caracterul de știință. În orice caz, discuția asupra acestei chestiuni mi se pare inutilă și sterilă.

E o chestiune pur formală. Fie că îi se dă, sau îi se refuza numele de știință, fapt este că istoria câștigă din ce în ce mai multă importanță. Căci dezvoltarea ei e în strânsă legătură cu progresul democrației și pe măsură ce se va dezvolta caracterul democratic al statelor va crește și importanța istoriei.

*

Cu mult mai necesară mi se pare discuția asupra concepției istorice, discuție, care s'a pus pe tapet odată cu stabilirea caracterului *genetic* al istoriei. Căci atâta vreme cât a dominat caracterul *narativ* și *pragmatic*, toată lumea a fost de acord asupra faptelor, cari aveau să formeze obiectul istoriei. În mod firesc s'au avut în vedere aproape exclusiv faptele marilor personalități

și chestiunile politice în legătură cu viața de stat. Din momentul ce și-a făcut însă loc definitiv concepția genetică, privirile istoricilor s'au îndreptat și asupra stărilor sociale, obiceiurilor, legilor, cu un cuvânt asupra istoriei culturale. Istoria narativă și pragmatică a avut în vedere indivizii. După noua concepție genetică se tratează, pe lângă faptele individuale, și cele colective.

*

În special raționaliștii secolului al XVIII-lea, în frunte cu Voltaire, au dat multă atenție istoriei comerțului, industriei, administrației și dezvoltării culturale. Pentru întâia oară s'a studiat și s'a descris viața întreagă a unui popor. „*Secolul lui Ludovic al XIV-lea*“, al lui Voltaire a fost cea dintâi carte de istorie modernă, în care s'a încercat să se expună evenimentele după înlănțuirea lor cauzală.

Revoluția franceză a îndreptat privirile asupra maselor și sub influența ei s'a format un curent puternic pentru studiarea factorilor colectivi, cari sunt produsul masselor.

Exponentul cel mai remarcabil al acestui curent a fost girondistul *Condorcet*.

*„Până acum istoria politică a fost numai istoria câtorva oameni. Cei ce formează însă în realitate neamul omenesc, masa familiilor, cari trăesc aproape numai din munca lor au fost uitați... Ochii istoricului au fost îndreptați numai asupra conducătorilor“*¹⁾

Concepția lui *Condorcet*, a fost sistematizată de *Auguste Comte*, întemeietorul pozitivismului, care consideră intelectul ca factorul fundamental al evoluției istorice. Întreaga dezvoltare a societății omenești e determinată, după Comte, de dezvoltarea intelectuală. El nu admite ca indivizii, fie ei genii, ar putea schimba cursul civilizației, căci însuși geniile *depind de des-*

¹⁾ În „*Esquisse d'un tableau historique du progrès de l'esprit humain*“, citat de Bernheim „*Geschichtsunterricht und Geschichtswissenschaft*“ p. 12.

voltarea colectivă a spiritului omenesc. Istoria e astfel, după Comte, produsul factorilor colectivi. Factorul individual psihologic e înlocuit prin cel social psihologic.

Ideile lui Comte au avut mare răsunet în Anglia, unde celebrul *Buckle* (1821-1862) a căutat să le pună în aplicare în renumita sa scriere „*Istoria civilizației engleze*”.

Pe când însă Comte nu neagă influența în oarecare măsură a factorilor morali, cari sunt numai dominați de cei intelectuali, Buckle vede progresul omenirii prin prisma exclusivă a factorului intelectual. „*Legile intelectuale*” sunt, după el, legile istoriei, care ar trebui să se bazeze pe *observarea statistică a masselor*.

Și mai exagerați decât Buckle au fost pozitiviști recentți ca *Bourdeau*, cari consideră intelectul ca motorul principal al civilizației și neagă orice influența marilor personalități asupra dezvoltării omenirii. Factorul individual e cu desăvârșire nul, căci chiar geniile nu sunt decât produsul mediului, în care s’au dezvoltat. După concepția acestora nu există nimic personal, nici chiar în operele marilor scriitori dramatici, căci limba e produsul secular al poporului, iar conținutul a fost luat din tezaurul existent în popor, sau în cărți. Geniul nu face decât scoate în evidență și îmbunătățește ceea-ce există de mai înainte în patrimoniul comun. În consecință nu există invenții, ci numai perfecționări, nu există creații individuale, ci creatorul unei opere, pe care literatura o consideră clasică, este colectivitatea.

După această concepție victoriile mari nu sunt produsul generalilor, cari conduc bătălia, ci al soldaților. Victoriile sunt produsul masselor.

Scopul istoriei ar fi, după acești pozitiviști, să reducă toate faptele istorice, cari ar fi după ei produsul exclusiv al masselor, la *formule generale și la date statistice*.

Ideile pozitiviștilor au fost puse în aplicare în Germania de Lamprecht în „Istoria Germaniei“, apărută în 1891. Ca și pozitiviștii, Lamprecht înlătură factorii individuali.

„*Individualul ca întreg e intuitiv — scrie el, — și nu poate fi reprodus niciodată cu deplină exactitate. Orice încercare de a descrie individualul aparține, nu științei, ci artei*“. ¹⁾

Ca să avem o știință nu trebuie să lucrăm cu *intuiții*, ci cu *idei*. „*Niciodată o știință n'a fost un sistem de intuiții, — scrie el, — ci totdeauna numai de idei. Intuiția ne duce în spre artă, iar în spre știință numai idea*“. ²⁾

În consecință el a descoperit în istoria Germaniei *idei* ca „*regimul feudal*“, „*economia naturală*“ (natural-wirtschaft), cari ar fi „*idei a anumitor epoci culturale*“. ³⁾ Studiind izvoarele din secolul al X-lea și XI-lea, Lamprecht a observat că în acea epocă oamenii se deosebeau din punct de vedere sufletească de cei din vremurile noastre. Ca să poată stabili diferența psihică între diferitele epoci, el a studiat transformarea vieții sufletești a poporului german din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre. A constatat în decursul acestor studii că la toate popoarele din aceeași epocă, se găsește același proces sufletească. În consecință epocile culturale constatate de el la poporul german sunt tipice. După o epocă de constrângere sufletească urmează la toate popoarele o epocă de libertate sufletească. „*Dispoziția generală sufletească, la început de cea mai mare asemănare a tuturor indivizilor unei comunități omenești, duce în urma unei activități superioare sufletești la o diferențiere din ce în ce mai mare a acelor indivizi*“ (seelische Freiheit).

1) „Die Kulturhistorische Methode“, Berlin 1900 p. 6.

2) Ibidem p. 25.

3) Ibidem 26.

Cea mai veche epocă culturală e numită de Lamprecht *simbolism*. „*În această lume a vieții sufletești individul dispăre. El devine actorul unei vieți sufletești generale, ce se îndeplinește independent de el ; el devine parte a unui întreg, devine un membru al unei comunități alături de alți membrii de o valoare egală cu a lui*“.

Epoca din secolul al III-lea până în al XI-lea o numește epoca *tipismului*, iar din secolul al XI—XV-lea a *convenționalismului*, din al XV-lea — XVIII-lea a *individualismului*, caracterizat prin emanciparea de formele religioase, iar din secolul al XVIII-lea până astăzi a *subiectivismului*, caracterizat prin triumful rațiunii.

Acest mare istoric a considerat istoria ca o „*știință social—psihologică*“ : „*istoria nu este altceva decât psihologie aplicată*“.

*

Școala materialistă nesocotește de asemenea rolul individului și n'are în vedere decât factorii colectivi.

După această școală, care se împarte în *cea darvinistă a materialismului biologic* cu idei ca lupta pentru existență, selecțiune naturală etc. și *cea a materialismului economic*, fondată de Karl Marx, motorul principal al dezvoltării istorice n'a fost nici intelectul, nici ideea, ci condițiile de producțiune.

La noi această concepție a materialismului economic a fost popularizată de Dobrogeanu Gherea, care a formulat-o în chipul următor :

„*După concepția materialistă factorul hotărâtor în mersul istoric al omenirii n'a fost nici intelectul, nici pornirile și pasiunile omenești, ci bazele materiale ale societății, modul de producțiune și de împărțire a produselor trebuincioase traiului... După cum toată viața sufletească a unui individ e condiționată de organizația lui fiziologică, tot astfel întreaga viață a societății (morală, gândirea, instituțiunile ei juridice și politice etc),*

sunt condiționate și hotărâte de organizația economică a societății, de modul cum se produc și se distribuie bogățiile în societate. Intr'un cuvânt mersul economic, procesul economic, hotărăște întreg procesul istoric al omenirii¹⁾.

Astfel, după istoricii materialişti, întreg procesul istoric e condiționat de instrumentele de producțiune și mai ales de modul de producție, distribuție și consumare a avuțiilor. Nu ideile pun în mișcare omenirea, ci, din contră, condițiile economice sunt forțele motrice, cari pun ideile în mișcare. În consecință chiar evenimentele cu caracterul cel mai idealist, sunt explicate prin prisma factorului economic. Reforma lui Luther n'ar fi un rezultat al ideilor, ci o reacțiune a rasei germanice contra exploatării păpale. Luptele religioase, cari au frământat țerile apusene n'au fost dictate, (după materialişti,) în realitate decât de interese economice. Religia n'a fost decât pretextul, mantia exterioară, care acopereă interesul material. Toată istoria e o luptă de clase, luptă între o minoritate, care a monopolizat instrumentele de producțiune și celelalte clase, lipsite de mijloacele de producțiune.

În consecință, istoria nu cunoaște decât trei perioade: a sclăviei, a iobăgiei și a salariatului. A patra va fi a muncii asociate.

*

În contrast cu școala materialistă, care are în vedere exclusiv factorul economic și masele, stă școala idealistă, care vede în idei forțele motrice ale istoriei și dă importanță deosebită factorului individual. Reprezentantul ei cel mai tipic este Ranke.

Obiectul principal al istoriei, este, după această școală, statul, care utilizează toate energiile și face posibilă dezvoltarea vieții politice, religioase, economice și culturale a popoarelor. În contrast cu școlile

1) „Concepția materialistă a istoriei“ ed. 2. Buc. 1892 p. 11.

pozitivistice și materialiste, cari n'au în vedere decât colectivitățile, școala idealistă dă preferință și importanță deosebită marilor personalități. În afară de aceasta ea nu neglijează factorul voinții și al hazardului — și nu recunoaște în consecință caracterul științific al istoriei.

*

V'am expus în liniamente generale diferitele curente, ca să puteți înțelege mai clar punctul nostru de vedere și concepția, pe care o vom utiliza în cursurile noastre.

Din cele expuse ați înțeles, sper, că toate aceste concepții prezintă un caracter unilateral și extrem. Fiecare școală a pornit dela idei preconcepute și a privit istoria prin o prismă specială subiectivă.

Astfel reprezentanții materialismului economic au privit istoria exclusiv prin prisma materială, pozitivistii prin cea intelectuală, iar alții prin cea a ideilor. Toți aceștia au privit chestiunea printr'un unghiu determinat.

În realitate evenimentele istorice nu sunt produsul unui singur factor, ci al unui complex de factori și împrejurări. Astfel nu se poate concepe că întreaga civilizație a omenirii are la bază exclusiv factorul banal al goanei după hrană. Căci chiar în epocile cele mai primitive, când omenirea a fost mai aproape de lumea animală, se constată necesitatea unor satisfacții sufletești de ordin religios și moral. E o greșală să se creadă că reforma din Germania e produsul exclusiv al unor factori materiali. În realitate ea e rezultatul unui întreg complex de factori, cari au revoluționat spiritele și au acționat asupra masselor: factori culturali, religioși, sociali, politici și economici.

Cu toate acestea nu se poate nega importanța extraordinară, pe care a avut-o factorul economic în dezvoltarea omenirii, dar ar fi o greșală ca să-l considerăm singura cheie pentru explicarea tuturor fenomenelor istorice.

E adevărat că omenirea a fost condusă în primul rând de instinctul de conservare și a trebuit să se gândească în primul rând la existență, dar nu se poate nega că a urmărit în același timp și satisfacții de ordin cultural și moral.

Concepția noastră nu exclude importanța deosebită a factorului economic, *dar nu vede în el singurul nerv al istoriei. Din contră îl consideră în acțiune armonică și de influență reciprocă cu ceilalți factori numeroși, cari au contribuit la desvoltarea poporului nostru.*

Modul cum se produceau și se distribuiau avuțiile și mai ales cum era repartizată proprietatea rurală în secolul al XV-lea d. e., a avut influență considerabilă asupra desvoltării evenimentelor istorice din țerile noastre. Cu toate acestea s'ar face operă unilaterală și neștiințifică dacă, pe lângă explicarea economică, nu s'ar da importanța cuvenită factorului politic al presiunii turcești, al necesității conservării tronului și mai ales factorului ideal al credinții și al ideii creștine.

În realitate factorii istorici nu se exclud, ci se completează și se influențează reciproc. Factorii culturali au influență asupra celor religioși, aceștia la rândul lor acționează asupra celor culturali și economici etc.

*

De asemenea nu se poate exagera influența factorului cultural și să se pretindă că numai intelectul a fost motorul acțiunilor omenești. E adevărat că el a avut o influență mare asupra desvoltării omenirii, dar nu se poate admite că această desvoltare e produsul exclusiv al acestui factor. Tot așa nu se poate nega influența ce au avut-o ideile în mersul cultural al unui popor. E suficient să vă citez revoluțiunea provocată în spiritele poporului nostru din Ardeal în secolul al XVIII-lea și XIX-lea de idea originii romane, sau de efectul pe care l'a avut în secolul trecut idea națională în țerile noastre de dincoace de munți. Cu toate acestea

ar fi o greșeală dacă s'ar căuta înțelegerea trecutului nostru exclusiv prin prisma ideologiei.

În acelaș timp s'ar face operă unilaterală și neștiințifică dacă s'ar avea în vedere numai factorul individual, sau dacă s'ar expune desvoltarea unui popor numai pe baza factorilor colectivi. Din contră istoricul trebuie să țină cont de toți factorii, atât cei individuali, cât și cei colectivi, căci ei nu se exclud, ci se influențează și se completează reciproc.

În realitate foarte rar se întâmplă ca un fenomen istoric să fie determinat de un singur factor, ci de cele mai multe ori evenimentele sunt produsul mai multor factori. Istoria nu e numai opera indivizilor, după cum nu se poate concepe că e produsul exclusiv al maselor. Între individ și lumea care îl înconjoară există o reciprocitate de acțiune. Geniul e în oarecare măsură produsul mediului, dar și mediul suferă la rândul său influența geniilor. Se poate admite că victoria dela Vaslui e opera exclusivă a ostașilor și să se nege orice influență conducătorului acestor ostași, Marelui Ștefan? În mod firesc a trebuit să fie un comandant, care a ales locul pentru cursă, a pregătit moralul ostașilor, a coordonat energiile și le-a condus la biruință. Ar fi însă o greșeală dacă s'ar considera victoria ca opera exclusivă a lui Ștefan și nu s'ar scoate în evidență calitățile ostășești ale țăranilor și boierilor moldoveni, cari au executat cu multă energie și dispreț de moarte ordinul Domnului.

După concepția pozitivistilor extremi ar trebui să negăm orice merit personal lui Eminescu și să-l considerăm produs exclusiv al mediului. Ar fi, natural, o greșeală. Nu mediul a produs poeziile geniale ale lui Eminescu, ci geniul creator al acestuia a scos din tezaurul cultural existent materialul pentru creațiunile sale.

De asemenea după concepția acestor pozitiviști

exagerați, victoria dela Mărășești ar trebui să fie atribuită exclusiv masei, adică ostașilor și ofițerilor. S'ar putea însă nega influența personală a comandantului, Generalul Eremia Grigorescu, care a refuzat să execute ordinul de retragere¹⁾ primit în dimineața zilei (ora 6,57) de 31 Iulie, a pledat cu toată vigoarea contra executării ordinului, care ar fi putut avea „ur-mări dezastruoase“, a ridicat moralul masei, a coordonat energiile și le-a condus la biruință? Victoria e a generalului și a ostașilor. Aceștia oricât de bravi n'ar fi putut smulge biruința fără o conducere pricepută și energică, iar la rândul său Generalul, oricât de genial și energic, n'ar fi putut smulge victoria, dacă n'ar fi fost ajutat de bravura, spiritul de sacrificiu și disprețul de moarte al ostașilor săi.

Ar fi o greșeală a explica acest eveniment exclusiv prin prisma factorului individual și ar fi o nedreptate tot așa de mare de a-l atribui exclusiv factorului colectiv.

În acelaș timp trebuie accentuat că este neexactă credința pozitivistilor că istoria culturală e produsul exclusiv al factorilor generali. *În realitate factorul individual nu numai că nu se poate elimina din istoria civilizației, ci din contră, individualul acționează în istoria culturală mai energic chiar decât în istoria politică. Căci ceea ce caracterizează pe un geniu în artă e tocmai nota personală din creațiunile sale, care îl deosebește de creațiunile altor artiști.*

Pe de altă parte nici istoria politică nu exclude fenomenele de masă, cari acționează tot atât de puternic ca și factorii individuali. Căci ideile, cari pornesc dela indivizi, acționează asupra masselor și sfârșesc prin a ajunge patrimoniul acestora. Chiar și viața economică e supusă influențelor individuale și mai ales celor politice.

1) Ordinul de retragere No. 1/4703 a fost dat de Generalul Ragoza, sub a cărei comandă se află Generalul Grigorescu.

Istoricul trebuie să utilizeze toți factorii, cari au contribuit la dezvoltarea unui popor, fie individuali, fie colectivi, fie politici, economici, religioși sau de orice natură. Căci viața unui popor e influențată nu numai de un singur factor, ci de o sumă de factori, iar țința istoricului trebuie să fie cunoașterea vieții unui popor în toate manifestările ei. Pentru cunoașterea unui eveniment trebuie să utilizăm toți factorii, cari au contribuit la formarea lui. Istoricul nu trebuie să aibă idei preconcepute și trebuie să fie desbrăcat de orice subiectivism.

*

Importanța deosebită, pe care istoricii politici au dat-o statului, nu mi se pare nefondată. Căci statul e organul fundamental, care ocrotește viața tuturor cetățenilor și înlesnește progresul acestora pe toate terenele. Progresul statului se resfrânge asupra stării economice a poporului, și invers decăderea lui, atrage după sine decăderea pe toate terenele. Statul are influență hotărâtoare asupra tuturor manifestărilor de viață ale poporului. Cultura și viața economică au la rândul lor influență decisivă asupra mersului statului. Statul ocrotește, canalizează și utilizează energiile tuturor cetățenilor.

Cele mai multe evenimente istorice s'au petrecut în stat, care a fost unul din cele mai puternice instrumente ale dezvoltării omenirii pe toate terenele.

De aceea importanța, pe care au dat-o istoricii politici statului, nu mi se pare fără de temei.

*

Pe lângă toate acestea trebuie ținut cont de un factor independent de voința noastră, care este *hasardul* și care joacă adesea un rol hotărâtor în desfășurarea evenimentelor. Un glonte, care întâmplător trăneste la pământ pe comandantul unei bătălii în momentul decisiv, poate să aibă ca urmare pierderea bătăliei și schimbarea cursului istoric al unui popor.

*

Ca încheiere trebuie să accentuăm că istoricul nu trebuie să aibă idei preconcepute și nu trebuie să trateze istoria în mod subiectiv și unilateral ci trebuie să dea tuturor factorilor importanța care li se cuvine, luându-se ca bază puterea de acțiune și de influență, pe care au avut-o fiecare din ei. El trebuie să studieze și să scoată în evidență, după importanța și rolul care l-au avut, în mod cu totul obiectiv, atât factorii individuali, cât și cei colectivi, atât cei fizici (clima, productivitatea solului, rassa. etc), cât și factorii psihici, cari pot fi individuali sau colectivi. Cu cât un factor a avut influență mai mare, cu atâta trebuie să deștepte considerația și interesul istoricului.

Nu vom urmă astfel în cursurile noastre nici o direcție extremă, ci vom da în măsura cuvenită, după valoarea lui, fiecărui factor locul ce i se cuvine după influența pe care a exercitat-o. Vom reduce la adevărata lor valoare evenimentele politice și vom da importanța ce li se cuvine factorilor culturali și economici.

Nu vom căuta să denaturăm adevărul din interes estetic sau patriotic. Nu vom spiritualiza, nici eufimiza istoria — cum a făcut Ranke — ci vom expune adevărul în toată realitatea, căci *istoricul este în primul rând un preot al religiei adevărului.*

Nici o considerație nu ne va împiedica să nu spunem adevărul. Căci după părerea noastră cultul adevărului întărește mai mult sentimentul patriotic și caracterul, decât o denaturare din vr'un interes patriotic.

De asemenea nu vom abuză de reducerea fenomenelor istorice la formule generale și abstracțiuni, căci am convingerea că prin aceasta se denaturează adevărul.

Cu toate că pomul roditor al neamului românesc și-a avut o parte din ramuri întinse în grădinile vecinilor, cari i-au cules în decursul secolelor fructele, îl vom studia în întregime cu rădăcina, trunchiul și cu toate ramurile sale.

Poporul român, deși împărțit în mai multe state, a fost un organism unitar. Faptul însă că jumătate din Români au trăit în state vecine, ne silește să dăm atenția cuvenită istoriei acelor state, cari au cuprins în sânul lor o parte considerabilă din neamul nostru.

Vom îmbrățișa astfel viața întregului popor românesc în toate manifestările ei. Vom studia istoria Românilor de pe întreg teritoriul locuit de Români, dând explicarea cauzală a dezvoltării poporului nostru în legătură cu toți factorii.

*

În ce privește metoda, vom cântări cu severitate izvoarele utilizând în primul rând inscripțiile, documentele și analele și întrebuițând cu tot scepticismul necesar cronicile și izvoarele literare. Faptele expuse în cronici nu le considerăm istorice—adică adevărate,—decât dacă sunt confirmate prin documente sau alte izvoare de mână întâia. Așa d. e. cronica lui Ūreche, cronicile bizantine, ungurești și polone, vor trebui supuse unei critici severe și numai acele fapte le vom considera ca adevărate, cari vor fi confirmate de anale, documente sau alte izvoare autentice. Vom considera astfel istorice numai acelea din faptele expuse în cronici, cari sunt confirmate prin izvoare absolut autentice. Până la această confirmare va trebui să păstrăm rezerva cuvenită.

O muncă grea ne așteaptă. Măreața clădire a istoriei noastre are nevoie încă de multe cărămizi până să fie terminată. Va fi nevoie încă de munca multor generații pentru ca acest strălucit edificiu să fie complet. Aceasta nu se va putea însă îndeplini decât prin armonizarea și concentrarea energiilor și prin o înțeleaptă diviziune a muncii, dictată de iubirea față de trecutul neamului nostru.

Ne așteaptă deci o muncă încordată și așa fi fericit, dacă așa contribui în cât de mică măsură la stimularea activității d-voastră, astfel ca fiecare din d-voastră să adauge o cărămidă la edificiul scump al istoriei noastre.

BIBLIOGRAFIE

Bernheim Ernst „*Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie*“.

Bernheim Ernst, „*Geschichtsunterricht und Geschichtswissenschaft*“ (Sonder abdruck aus „*Neue Bahnen*“ 1899).

Breysig Kurt „*Der Stufen— Bau und die Gesetze der Welt— Geschichte*“ Berlin 1905.

Dobrogeanu Gherea „*Concepția materialistă a istoriei*“ București, 1892.

Fueter Ed. „*Histoire de l'historiographie moderne*“, traduit de l'allemand par Emile Jeanmaire, Paris 1914.

Goldfriedrich I. „*Die historische Ideenlehre in Deutschland*“, Berlin 1902.

Jäger Oskar „*Didaktik und Methodik des Geschichtsunterrichts*“ München 1895.

Jäger Oskar „*Bemerkungen über den geschichtlichen Unterricht*“, 1892.

Iorga N. „*Despre utilitatea generală a studiilor istorice*“ Buc. 1895.

Iorga N. „*Generalități cu privire la studiile istorice*“. Vălenii de Munte. 1911.

Iorga N. „*Două concepții istorice*“. Ac. R. Discursuri de recepțiune XXXV. 1911.

Lamprecht K. „*Die Kulturhistorische Methode*“. Berlin 1900.

Lamprecht K. „*Moderne Geschichtswissenschaft*“ Freiburg 1905.

Langlois et Seignobos „*Introduction aux études historiques*“. Paris 1905.

Meyer Eduard „*Zur Theorie und Methode der Geschichte*“. Halle. 1902

Meyer Eduard „*Humanistische und geschichtliche Bildung*“. Berlin 1907.

Meyer Eduard „*Histoire de l'antiquité*“. t. I. traduit par Maxime David. Paris 1902.

Monod G. „*Histoire*“ in „*De la Méthode dans les sciences*“, Paris 1909.

Nordau Max „*Le sens de l'histoire*“. Paris 1910. (Bibl. de Philosophie contemporaine).

Seligman Edwin R. A. „*L'interprétation économique de l'histoire*“ traduit par Barrault, Paris 1911. (Etudes sur le devenir social VI).

Spranger E. „*Die Grundlagen der Geschichtswissenschaft*“, 1905.

Tiberiu Constant „*Știința istoriei după A. D. Xenopol*“. (Biblioteca sociologică). Buc. 1913.

Wegele „*Geschichte der deutschen Historiographie*“. München 1885.

Xenopol A. D. „*Principiile fundamentale ale istoriei*“. Iași, 1900.

Xenopol A. D. „*La theorie de l'histoire*“. Paris 1908.

Xenopol A. D. „*De la méthode dans les sciences et dans l'histoire*“ Paris 1910.

Xenopol A. D. „*Istoria și geologia*“. (Viața Românească, 1910).

Xenopol A. D. „*Sociologia și socialismul*“. (An. Ac. R. 1910).

Xenopol A. D. „*Ideile de legi și de prevedere*“ (An. Ac. R. 1913).

II.

CARACTERIZAREA ȘI ÎMPĂRȚIREA ISTORIEI ROMÂNILOR.

1. — Caracterizarea istoriei Românilor.

Nu se cunoaște un popor, care să fi avut o istorie mai tragică decât poporul nostru. Istoria Românilor poartă marca unui lung șir de suferinți și a unei aprige și disperate lupte pentru existență a poporului român. Nota tragică domină întreg trecutul nostru.

Explicarea se găsește în primul rând în *așezarea geografică și condițiile formării* poporului român. Caracterul istoriei noastre a fost determinat în special de *locul și timpul*, în care s'a format neamul românesc.

Limita naturală nordică a imperiului roman din Europa de răsărit a fost Dunărea de jos, destinată de natură să formeze granița unei țeri, cu atât mai mult că țărmul drept este cu mult mai ridicat și mai potrivit pentru a forma o bună frontieră.

Cu toate acestea un împărat genial și viteaz, lăsându-se condus de rațiuni strategice și economice a călcat legea naturii și a trecut această graniță firească. Marele împărat Traian a gasit desigur că provinciile imperiului dela Dunărea de jos nu se pot apăra — cu toate avantajele strategice ce le prezintă mărețul fluviu în părțile noastre — fără stăpânirea fortului natural, care e cetatea de munți a Transilvaniei, destinată de natură să servească ca cheie de apărare și dominațiune a Europei răsăritene. Punând bazele provinciei romane din stânga Dunărei, Traian a înțeles desigur, să creeze din cetatea de munți a Transilvaniei, un fort de apărare al Dunărei de jos și o bază de dominațiune a Europei de răsărit.

Destinația acestei provincii și misiunea, care rezultă pentru coloniști în mod implicit din așezarea geogra-

fică, aceia de a fi apărătorii fortului natural al Carpaților, a determinat în chip firesc întreaga vieță a locuitorilor din Dacia lui Traian.

Sortiți să fie apărătorii acestui fort, descendenții coloniștilor lui Traian, trebuiau să aibă în mod firesc soarta soldaților siliți să fie pregătiți neconținut pentru apărare: *o vieță plină de riscuri, de suferințe și de dureri, cu atât mai mult că Cetatea Transilvaniei era cel dintâi obstacol natural serios pentru barbarii, cari aveau drumul deschis din stepele Rusiei până în valea Dunărei de jos.* Coloniștii lui Traian au fost așezați în locul cel mai primejdios din întreaga împărăție romană, în calea, pe care aveau să vină spre apus toți barbarii de stepă, cari năvăliau din Asia în Europa. *Romanii din cetatea lui Traian erau destinați să devină prin firea lucrurilor și forța împrejurărilor apărătorii din primele rânduri ale civilizației apusene.*

Aceste condiții geografice au determinat tragicul de mai târziu. Căci abia a trecut un secol și jumătate dela cucerirea Daciei și împărăția romană s'a văzut silită să revină la vechea frontieră a Dunărei de jos, sa retragă legiunile și funcționarii din Dacia și să lase pe descendenții coloniștilor lui Traian în voia sorții.

Părăsirea oficială a Daciei de Aurelian a complectat destinul tragic al coloniștilor rămași fără apărare la discreția barbarilor, cu atât mai mult că procesul formării națiunii române era abia început. Zămisirea poporului rămân a avut astfel loc în o vreme când imperiul roman era în decădere și în imposibilitate ca să facă față împrejurărilor la granița Dunărei de jos. Vulturul roman a părăsit în prima fază de formațiune pe urmașii coloniștilor lui Traian, cari ar putea fi comparați cu un copil părăsit de părinți, lăsat pe drum în voia sorții. *Din acest fapt a decurs în mod firesc tot tragicul istoriei noastre.*

Totuși urmașii coloniștilor n'au pierit, ci și-au îndeplinit misiunea cu toată furtuna ce s'a descărcat asupra lor. Până în veacul al 7-lea ei au rămas în continuitate teritorială cu Italia. La această dată însă procesul slavizării provinciilor din dreapta Dunării a fost în bună parte îndeplinit. Din veacul al 7-lea încoace urmașii coloniștilor din Dacia au fost separați de trunchiul latin prin Slavii din Serbia de azi. Faptul acesta a avut influență hotărâtoare asupra destinelor viitoare ale neamului nostru. Căci separați de latinitatea apuseană, Românii au sfârșit prin a primi cultul și formele religioase din răsărit, ceea ce a avut ca urmare nu numai că au pierdut protecția papilor, ci din contră acești factori dominanți ai evului mediu au devenit cei mai aprigi inamici ai urmașilor coloniștilor Romei.

Astfel ruperea de latinitate și izolarea noastră în lumea turano-slavă a fost complectă. Fosta provincie a lui Traian a ajuns o insulă în marea turano-slavă. Ironia sorții a făcut astfel ca Ungurii, deși barbari asiatici să capete — printr-o parăoxismă — au primit catolicismul, — dreptul de cetate în Europa și să fie îmbrățișați de Papi, pe când urmașii coloniștilor Romei, să fie considerați, — prin faptul că au fost ortodoxi, — de dușmani. Barbarii turanici au devenit fiii Romei medievale, pe când adevărații copii ai Romei vechi au ajuns țința prigonirilor Romei pontificale.

Incurajați de Papi, Ungurii au sfârșit prin a se consolida în un stat puternic și a supune pe Românii de dincolo de munți. Carpații au devenit astfel din punct de vedere politic zid despărțitor de frați, deși dela natură erau destinați să fie centrul unui stat dela Dunărea de jos, și nu extremitatea unui stat dela Dunărea de mijloc. În loc de centralizare într'un singur stat, — cum au obținut Ungurii, — Românii au rămas, din cauza Ungurilor, despărțiți în mai multe state, ceea ce a avut influență hotărâtoare asupra desvoltării neamului nostru.

Ocuparea Transilvaniei de Unguri a schimbat cu desăvârșire cursul istoriei noastre. Ea a fost o altă cauză fundamentală a tragediei neamului românesc. Urmărea firească a fost că Românii despărțiți în mai multe state, cu tot eroismul și jertfele făcute, au căzut sub influența Turcilor și au fost exploatați de toți vecinii, — și abia în vremurile noastre, după suferințe milenare, au isbutit să se concentreze într'un singur stat, România de azi, care e cheazășia îndeplinirii misiunii noastre în aceste locuri primejdioase.

Iată deci caracterizarea istoriei noastre: un lung șir de suferințe și o luptă grea și disperată pentru existență a neamului nostru, care a fost părăsit în o epocă când formațiunea lui eră abia începută, și a fost expus exploatării trecătorilor și vecinilor, încât s'ar putea asemăna cu un pom roditor de lângă un drum, din care s'au înfruptat trecătorii, cari nu s'au mulțumit numai să-i culeagă fructele, dar i-au rupt frunzele, i-au despicat crengile și i-au ciuntit tulpina.

Deși în condiții grele, totuși strămoșii noștrii au jucat un rol considerabil în istoria universală. În împrejurări extrem de dificile, Românii și-au îndeplinit cu toate acestea misiunea de apărători ai civilizației apusene. Marii noștrii Domni au dat dovezi de mult spirit de sacrificiu și de multă abilitate și vitejie în luptele de apărare ale creștinătății în contra Semilunei. „*Promitem pe credința noastră creștină, că vom stă și luptă pentru creștinătate cu prețul vieții noastre până la moarte*” declară eroul dela Vaslui, Ștefan cel Mare, în circulara sa către principii creștini, prin cari le aducea la cunoștință marea lui victorie în contra Turcilor (1475).

„*Dumnezeu nu va îngădui niciodată ca un păgân să ajungă Domn al țerii noastre creștine* — scria în 1532 Rareș către regele Poloniei, — *aceasta nu se va*

întâmplă atâta timp cât noi vom domni și soarele va străluci“. «*Sunt gata să servesc cu capul meu și cu țara mea — declară el altădată, — Împăratului și întregii creștinătăți și nu voi cruța nici capul meu, nici ființa mea, ci sunt gata să jertfesc totul pentru conservarea creștinătății și binele public*».

În ce privește spiritul de jertfă al marilor noștrii Domni, el se poate constata din cuvintele următoare ale lui Petru Rareș:

„Puțin îmi pasă că fiul meu este dus peste Dunăre (chezaș la Turci), căci din acea zi eu îl consider ca mort. Cu toate acestea eu am gând ferm și hotărâre să țin cu creștinii până la peirea capului meu“.

Acestui spirit de jertfă al Domnilor și al poporului nostru se datorește în cea mai mare parte faptul, că țerile noastre n'au fost prefăcute în pașalâc, cum s'a întâmplat cu Ungaria, în a cărei capitală a fâlfâit multă vreme steagul semilunei. Țerile românești au rămas, prin spiritul de jertfă și vitejia poporului românesc, multă vreme, „*baștele*¹⁾ și *apărătură a toată*” creștinătatea“, cum le-a numit cu drept cuvânt marele erou al neamului nostru, Mihai Viteazul.

2. Împărțirea istoriei Românilor.

Criteriul, după care ne conducem la împărțirea istoriei noastre, este cel expus în lecția de deschidere. El consistă în luarea în considerare a tuturor factorilor istorici. O împărțire științifică nu se poate face decât prin observarea tuturor factorilor, cari au contribuit la formarea și dezvoltarea poporului român. În cazul contrar se face operă unilaterală și prin urmare neștiințifică.

Oricât de important ar fi un factor, și în orice măsură ar fi contribuit la dezvoltarea istorică a poporului nostru, totuș el singur nu poate constitui un cri-

¹ Bastion, fort.

teriu hotărâtor pentru împărțirea istoriei Românilor, din simplul motiv că evenimentele istorice nu sunt produsul unui singur factor, ci al unui complex de factori și de împrejurări. Deși factorul cultural are importanță extraordinară și contribuie în măsură deosebită la mersul istoric al unui popor, totuși el singur nu poate să constituie un criteriu de împărțire, căci evenimentele istorice nu sunt produsul exclusiv al unui singur factor, oricât de important ar fi el, ci al mai multor factori, cari se influențează și se completează unul pe altul.

De aceea împărțirea făcută de regretatul Xenopol, care a luat ca bază factorul cultural, este unilaterală și fără temei. Renumitul istoric a făcut următoarea împărțire luând ca criteriu *vieța culturală* a poporului român:

1) Istoria veche dela origine până la venirea Ungurilor: (dela 513 înainte de Chr., până la 900 după Chr.¹⁾: *Formarea naționalității române*;

2) Istoria medie dela năvălirea Ungurilor până la jumătatea veacului al XVII-lea (900 — 1650): *Epoca slavonismului*;

3) Istoria modernă dela Matei Basarab și Vasile Lupu până la revoluția grecească, (1633 — 1821): *Înrîurirea grecească*;

4) Istoria contemporană dela revoluția grecească din 1821 până în zilele noastre: *Epoca românismului*.

Această împărțire nu poate fi considerată temeinică, căci baza pe care e clădită, e nefirească.

Influența slavonă în biserică și cancelarii a fost interpretată greșit. Limba slavonă n'a fost decât o haină exterioară, căci n'a fost vorbită de popor, ci întrebuințată numai ca limbă de cult în biserică și pentru scrisul documentelor în cancelaria domnească.

¹⁾ În ediția I-a a „Istoriei Românilor”, perioada I-a, era întinsă până la anul 1290. În ediția a II-a însă s-a fixat încetarea părții I-a, la anul 900). („Istoria Românilor”, vol. I, pag. 24 și vol. II, pag. 167.

Ea a avut desigur în o măsură oarecare influență asupra poporului nostru, dar n'a oprit dezvoltarea limbei românești, pe care o vorbea poporul și n'a alterat sufletul latin al acestuia.

Și în Germania de Nord a fost întrebuințată în evul mediu limba latină ca limbă de cult și de cancelarie, dar faptul acesta n'a alterat sufletul poporului, care a rămas german. Nici un istoric german n'a putut să utilizeze acest fapt ca criteriu pentru a numi evul mediu al istoriei germane epoca latinismului. Limba de cult și de cancelarie a fost un vestmânt exterior, care n'a avut influență asupra masei. El a fost purtat de un număr foarte restrâns de cărturari, cari s'au servit de limba slavonă ca de un simplu instrument pentru cult și pentru scrisul documentelor. Acest instrument cultural n'a schimbat fondul sufletului poporului românesc, care a rămas latin.

Tot fără temei a fost numită de Xenopol perioada dela jumătatea secolului al XVII-lea până la 1821: „Înrâurirea grecească“¹⁾. Căci tocmai în această perioadă a „înrâuririi grecești“, s'a introdus în mod definitiv limba românească în biserică, iar cronicarii și cărturarii au scris în limba poporului. Cât de puțin fondată a fost această concepție a ilustrului istoric se poate constata din faptul că tocmai în această epocă de „înrâurire grecească“ s'a propagat în limba românească idea originii romane și a unității Românilor. Pe de altă parte tocmai în această epocă, în secolul numit al Fanarioților, au pătruns cele dintâi raze de cultură franceză, care ne-a pus din nou în legătură cu apusul european.

Tot în această epocă, în secolul al XVIII-lea, s'a propagat cu multă putere de convingere de scriitorii din Ardeal idea originii romane, care a provocat redășteptarea națională la Românii de peste munți.

1) „Istoria Românilor“, vol. I, ed. II, pag. 12, cf. vol. II, pag. 167, unde limita epocii slavonismului e fixată la 1650.

Înrăurirea grecească a fost, ca și cea slavonă, o simplă haină exterioară, care n'a alterat sufletul națiunii. E adevărat că boerimea a suferit în măsură considerabilă influența grecească, dar trebuie luat în vedere faptul că această classă formă numai o mică parte din națiune, iar pe de altă parte trebuie remarcat că nu toată boerimea a fost atinsă de înrăurirea fanariotă, ci mai ales cea în legătură cu curtea. Nici cultura grecească n'a avut influență asupra masei. Îndată ce mantia exterioară a influenței grecești a fost aruncată, sufletul românesc a ieșit la suprafață și s'a manifestat pe toate terenele.

Regretatul Onciul a luat ca criteriu de împărțire elementul politic ¹⁾. Deși acesta este mai potrivit pentru acest scop decât cel cultural, totuș nu se poate lua ca bază un singur factor, ci trebuie utilizat întregul complex de factori, cari au înrăurit asupra poporului nostru.

Luând ca bază idea dinastică și formarea statului, Onciul a făcut împărțirea următoare :

1. Istoria veche până la întemeierea statelor române.
2. Perioada vechilor dinastii naționale, care se poate numi istoria medie.
3. Perioada Domnilor din diferite familii (istoria nouă).
4. Istoria contemporană, dela 1866 încoace.

Conduși de principiul că evenimentele istorice nu sunt produsul unui factor izolat, ci al unui complex de factori și de împrejurări, noi nu putem admite o împărțire bazată pe un singur element. De aceea vom încerca să facem o altă împărțire bazată pe factorii principali, cari înrăuresc evenimen ele istorice ținând în acelas timp cont de faptul că o dată izolată — un an d. e. — nu poate constitui un părete des-

¹⁾ „*Epocile istoriei române și împărțirea ei*”. (Discursuri de recepțiune Ac. Rom. XXIX, Buc. 1906).

părțitor între două evuri sau două perioade. Căci oricât de însemnat ar fi un eveniment, totuș nu poate contribui la o schimbare esențială a unei societăți pe toate terenele.

După cum în istoria universală un eveniment, chiar de importanța căderii Constatinopolei (1453) sau descoperirea Americii (1492), nu poate fi considerat ca limită de despărțire a două evuri, tot așa și în istoria noastră nu putem lua date izolate ca hotare despărțitoare a două perioade.

Numai atunci când se constată la un popor, schimbări pe toate terenele, putem să afirmăm că a început un ev nou. Așa d. e. s'a considerat multă vreme anul 476, căderea Romei, ca limită între evul antic și cel mediu. În realitate însă n'avem evul mediu, decât în secolul al IX-lea și X-lea când procesul formațiunii noilor popoare e terminat, când se pune temelia statelor cu dinastii naționale și când se constată o nouă societate, cu altă concepție de stat, altă concepție de viață, altă organizație politică și socială precum și întocmire religioasă deosebită.

De asemenea nu se poate lua ca limită între evul mediu și cel modern o dată izolată, ci vom considera evul modern început numai în primele decenii ale secolului al XVI-lea când se constată schimbări pe toate terenele și anume schimbări politice prin triumful absolutismului în cele mai multe s'ate europene, schimbări religioase prin triumful reformei, schimbări culturale prin renaștere, și schimbări economice prin mutarea centrului de gravitate comercial din Mediterana pe țămurile oceanului Atlantic.

Urmând aceiaș metoda încercăm să dăm următoarea împărțire a istoriei noastre :

Perioada I-a ar cuprinde istoria dela începutul procesului de formațiune al poporului român (sec. I) și până în secolul al XIV când se constată schimbări esențiale pe toate terenele.

Din punct de vedere politic se constată o schimbare esențială între perioada a doua și perioada I-a. Pe când aceasta din urmă se caracterizează din punct de vedere politic prin pulverizarea românilor în o mulțime de stătuțe, fapt care i-a împiedicat să joace vr'un rol politic, în perioada următoare, din contră, o parte din ai noștrii s'au încheșat în două state, cu dinastii naționale deosebite.

Procesul pulverizării în diferite stătuțe a început după părăsirea Daciei de Aurelian și a continuat în decursul năvălirilor barbare până prin secolul al XII-lea și al XIII-lea, când s'a pornit curentul contrar al centralizării micilor state în jurul unui mai puternic. În secolul al XIV-lea procesul acestei centralizări a fost terminat și s'au format cele două principate sub dinastii naționale.

De asemenea tot în secolul al XIV-lea e terminat procesul întinderii teritoriale a neamului românesc, căci în acest secol se constată atingerea granițelor naturale ale Nistrului și Mării Negre.

Pe când în perioada I nu se constată diferențiere socială esențială, întrucât Românii duceau, — în general, — viață rustică, ocupându-se cu păstoritul și agricultura, în secolul al XIV-lea se constată un început de diferențiere socială prin formarea clasei boierești, care devine din ce în ce mai puternică, favorizată fiind de organizarea politică și de concepțiile și curente medievale din Ungaria și Polonia.

Biserica este în acest secol de asemenea organizată, iar limba slavonă, care fusese mai înainte introdusă în biserică, devine limbă oficială de cancelarie în țerile române.

Perioada a II-a din secolul al XIV până la începutul secolului al XVII-lea, când se constată schimbări esențiale pe toate terenele.

Cu Mihai Viteazul se termină șirul dinastiilor naționale în amândouă țerile române, căci Basarabii sau

Mușatinii, cari au mai domnit, n'au fost în continuitate. De asemenea cu Mihai Viteazul se termină luptele desperate pentru neatărnare contra Turcilor începute din secolul al 14-lea și continuate, deși cu mari întreruperi, în secolii următori. Mihai Viteazul e cel din urmă reprezentant al pleiadei mari de Domni din dinastiile naționale, cari au ridicat sabia pentru creștinătate și pentru independență contra exploatării și apăsării Turcilor păgâni.

Haina exterioară slavonă a fost înlăturată la începutul secolului al XVII-lea. Încă din timpul lui Mihai Viteazul limba slavonă a fost aproape scoasă din uz și înlocuită cu limba română, care n'a întârziat a fi introdusă în biserică și a deveni organul principal pentru toate manifestările vieții culturale românești.

Procesul diferențierii sociale, al cărui început se constată în secolul al XIV-lea se poate considera la începutul secolului al XVII-lea terminat.

Astfel în primele decenii ale secolului al XVII-lea se constată schimbări esențiale în diferite ramuri ale vieții naționale, cari dau naștere unei perioade istorice cu note caracteristice deosebite. Aceasta ne dă îndemnul să considerăm începutul secolului al XVII-lea drept termin despărțitor între perioada a doua și cea următoare, care ar dura până în vremurile noastre.

Perioada III-a, dela începutul sec. XVII până în vremurile noastre se caracterizează din punct de vedere ideal prin răspândirea ideii latinității și a unității poporului român, idee, care s'a infiltrat în decursul secolelor următoare în straturi mai adânci ale poporului, și a dat naștere conștiinței naționale, care a dus la unirea Principatelor și la întregirea României. Unirea dela 1859, independența și regatul n'au fost decât diferite etape ale năzuințelor Românilor, treziți prin conștiința națională, de a se uni într'un stat unitar.

Din punct de vedere politic, Românii n'au mai avut

un rol atât de pronunțat în istoria universală ca în perioada 2-a.

Cu toate reformele lui Cuza și cu introducerea regimului constituțional nu s'a schimbat în mod esențial starea țăranilor, cari reprezintă, prin numărul lor covârșitor, națiunea noastră, căci iobăgia a persistat, cu toate reformele făcute, sub o altă formă, în vechiul regat, până în anii trecuți, când s'a făcut improprietărea în stil mare și s'a distrus regimul latifundiar.

De asemenea drepturile politice n'au existat în realitate pentru țăranime, care a votat până în vremurile recente, prin delegați. Drepturi politice n'a dobândit în realitate țăranimea, care formează națiunea noastră, decât după realizarea unității naționale, când s'a acordat votul universal.

Românii, cari locuiau în afară de hotarele vechiului regat, au stat fără drepturi reale politice până la unirea lor cu patria mamă.

Astfel schimbări esențiale s'au produs în decursul perioadei a treia numai în vremurile recente, schimbări, cari au dat un caracter cu totul deosebit statului și o situație excepțională națiunii noastre.

Astfel evenimentele recente și anume realizarea unității naționale, introducerea votului universal, care a deplasat centrul politic la masa țărănească, improprietărea țăranilor, cea-ce a avut ca urmare desființarea regimului latifundiar și trecerea proprietății în mâinile țăranilor, au schimbat în mod atât de esențial caracterul statului și al națiunii, încât se pot considera ca hotare de despărțire între două perioade cu note caracteristice deosebite.

Perioada a III-a ar dură până la realizarea unității naționale și la introducerea votului universal și improprietărea țăranilor.

Dela aceste evenimente încoace începe o nouă perioadă, în curs de desvoltare, în care nu se pot

prevedea evenimentele. Se poate însă constată în cei câțiva ani, cari formează începutul acestei perioade, schimbările esențiale, cari s'au produs, schimbări, cari nu se pot încadra în perioada anterioară.

Pe când în perioada a III-a aproape jumătate din Români gemeau în robie străină, avem la începutul perioadei a IV-a pe toți Românii uniți într'un singur stat și deplini stăpâni pe destinele lor.

Pe când în perioada anterioară egalitatea socială era numai formală, avem acum egalitate deplină pentru toți Românii.

Pe când în perioada a III-a a perzistat regimul latifundiar, s'a dobândit acum de curând echilibrul în proprietate prin trecerea pământului în proprietatea celor cari îl muncesc.

Pe când mai înainte, prin regimul censitar, puterea politică au avut-o reprezentanții classelor orășenești, cu începutul perioadei din urmă, centrul de gravitate a fost strămutat la masele țărănești, cari formează majoritatea zdrobitoare a națiunii.

Pe lângă aceste schimbări esențiale politice, economice și sociale se constată și o schimbare pronunțată în moravuri și în concepția de viață.

Schimbările au fost atât de brusce, încât au produs dezechilibrul moral foarte pronunțat.

Deși la începutul ei, totuși noua perioadă în curs de dezvoltare are note caracteristice foarte distincte.

DE ACELAȘ AUTOR :

- Relațiunile Moldovei cu Polonia. — Piatra 1900.
- Cauzele de căpetenie ale căderii și mării noastre în trecut. — București 1906.
- La politique orientale de François I-er. — Paris 1908.
- Die auswärtige Politik des Peter Rareș, Fürst von Moldau. — Viena 1908.
- Historia Turchesca. — București 1909, edit. Acad. Rom.
- Uno sconosciuto storico veneziano del secolo XVI. — Veneția 1910.
- Conștiința Națională. — București 1911.
- Un manifest românesc al Împăratului Leopold I, din anul 1701. — Analele Acad. Rom. 1912.
- Rolul bisericii în viața neamului nostru. — Bucur. 1913.
- Bătălia dela Gwozdziec și Obertyn (1531). — Analele Acad. Rom. 1913.
- Bătălia de pe Câmpul Pâinii (1479). — București 1913.
- Din influențele politice europene asupra istoriei noastre (Moise Vodă). — Analele Acad. Rom., 1914.
- Ștefan cel Mare și Turcii. — București 1914.
- Politica noastră. — București 1914.
- Idealul nostru. — Iași 1915.
- Politica României. — Iași 1915.
- Revista Neamului. — Iași 1915—1916.
- Pourquoi la Roumanie a fait la guerre. — Paris 1918.
- Personalitatea lui Ștefan cel Mare. — București 1921.
- Petru Rareș. — Bibl. ist. No. 1, București 1923.
- 24 Ianuarie. — București 1924.